

ศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา
กับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในจังหวัดบึงกาฬ
AN ANALYTICAL STUDY OF TAKING CARE OF THE PATIENTS IN
ACCORDANCE WITH THE WAY OF BUDDHISM AND THE LOCAL
WISDOM IN BUENGGAN PROVINCE

พระภิกษุ วชิรวโร (สุนา)

พระราชรัตนาลงกรณ์, ดร.

พระครูจิรธรรมธัช, ผศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ และ 3) เพื่อศึกษาผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ผลการวิจัยพบว่า วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา มี 2 ประการคือ การดูแลผู้ป่วยทางกายด้วยเภสัช 5 และสมุนไพร และการดูแลผู้ป่วยทางใจด้วยธรรมโอสถ รูปแบบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ พบว่า มีวิธีการดูแลผู้ป่วยโดยใช้หลักธรรมมานามัย 3 ประการ คือ กายานามัย จิตตานามัย และชีวิตานามัย ผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ พบว่า การดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา เป็นพุทธวิธีการรักษาเน้นดูแลจิตใจจากภายในสู่ภายนอก ส่วนการรักษาผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ เป็นการอาศัยความเชื่อทางพระพุทธศาสนาบูรณาการกับการรักษาด้วยสมุนไพรท้องถิ่น ทั้งจากภายในสู่ภายนอก และจากภายนอกสู่ภายใน

คำสำคัญ : วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา, ภูมิปัญญาท้องถิ่น

Abstract

This research is qualitative research. It has 3 objectives, which are 1) to study taking care of the patients in accordance with the way of Buddhism, 2) to study taking care of the patients in accordance with the local wisdom in Buengkan province, and 3) to study the applied results of taking care of the

patients in accordance with the way of Buddhism with the local wisdom in Buengkan province. Findings of the research are shown that taking care of the patients in accordance with the way of Buddhism has 2 ways which are 1) taking care of the patients with 5 medicines and herbs, and 2) taking care of the patients with Dhamma. Findings of taking care of the patients with the local wisdom in Buengkan province are shown that there are 3 ways of taking care of patients with Dhammanamaya, which are of Kayanamaya, Jittanamaya, Jivitanamaya. The applied results of taking care of the patients in accordance with the way of Buddhism with the local wisdom in Buengkan province are shown that taking care of the patients in accordance with the way of Buddhism is Buddhist way's taking care from inside to outside. On the other hand, taking care of the patients in accordance with the local wisdom in Buengkan province is taken belief from Buddhism which integrated with local herbs both from inside to outside and vice versa.

Keywords : Taking Care of the Patients in accordance with the Way of Buddhism, Local Wisdom

บทนำ

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาที่ระบุดังถึงวิธีการดูแลรักษาโรคทางกายและทางใจไว้มากมาย แต่โรคทั้ง 2 ที่เกิดขึ้นนั้นมีวิธีการดูแลรักษาแตกต่างกัน คือ โรคทางกายมีวิธีการรักษาโดยการใช้ยาอันเป็นปัจจัยหนึ่งในสี่ที่สำคัญของชีวิต ในบางครั้งก็ใช้พุทธมนต์ในการดูแลรักษาโรคด้วย เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ พระมหากษัตริย์ได้สวดโพชฌงค์สูตรถวาย พระองค์ก็หายจากประชวร (นันทนัช ชวานาทุง, 2525) คราวหนึ่งมีพระภิกษุอาพาธรูปหนึ่งนอนเกลือกกลิ้งอยู่กับอุจจาระและปัสสาวะของตนเอง พระพุทธเจ้าทรงให้การดูแลรักษาด้วยการสร่งน้ำให้ภิกษุรูปนั้นจนร่างกายสะอาด โดยไม่แสดงอาการรังเกียจแม้แต่น้อย ภิกษุรูปนั้นร่างกายสะอาดและหายจากอาพาธนั้นทันที (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551) ส่วนโรคทางใจสามารถดูแลรักษาได้ด้วยการสนทนาธรรม ดังเช่น นกุลปีตาคหบดีป่วยด้วยโรคชรามีอาการเจ็บป่วยอยู่เป็นประจำ พระพุทธเจ้าทรงสนทนาธรรมกับนกุลปีตาคหบดีด้วยพระองค์เองว่า เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตของเราจักไม่กระสับกระส่ายตามไปด้วย โดยใช้สติหรือใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นความจริงตามกฎไตรลักษณ์ เป็นการให้การดูแลทางด้านจิตใจ เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่าน ผ่อนคลาย เบาสบาย ควบคุมสติได้ หายป่วยในฉับพลัน (ประไพ เพิ่มภสิกรรม, 2556)

จากการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก พบว่าในสมัยพุทธกาลมีการนำสมุนไพรมาใช้ในการดูแลสุขภาพโรคของภิกษุที่อาพาธ เพราะโรคเมื่อเกิดแล้วย่อมบั่นทอนทั้งกายและใจ ทำให้สุขภาพเกิด ทุตโทรมลง เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิต การที่มนุษย์พยายามดูแลสุขภาพทางกายและใจ ให้แข็งแรง ก็เพื่อจะทำให้ร่างกายและจิตใจมีความสมบูรณ์ และเพื่อสร้างความผาสุกให้เกิดขึ้นแก่ร่างกายและจิตใจของตนเองอยู่เสมอ คือมีชีวิตอยู่อย่างปราศจากโรคภัยไข้เจ็บทั้งทางกายและทางใจ (พระครูอินทสารวิจิตร (กิจไธ), 2551) พระพุทธเจ้าทรงมีความสามารถในการดูแลสุขภาพโรคทางใจ คือ กิเลสพร้อมทั้งอนุสัย อันได้แก่ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความมัวเมา พระองค์ทรงใช้ญาณตรวดูสัตว์โลก เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้ว ก็ทรงวางยา (แสดงธรรม) คือธรรมะโอสธ ธรรมะบางหมวดเมื่อฟังแล้วพิจารณาตาม ทำให้จิตใจสงบระงับ ผ่อนคลายเป็นสมาธิ ส่งผลไปถึงกายให้หายจากโรคทางกายและโรคทางใจได้ ดังพระมหากัสสปะเถระที่อาพาธ พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมแล้วทรงแสดงโพชฌงค์ 7 ให้ฟัง พระมหากัสสปะพิจารณาตามธรรมนั้นก็หายจากโรค เมื่อภิกษุอาพาธพระองค์ทรงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายดูแลสุขภาพบาลกันเอง และทรงรับสั่งว่า “ถ้าหากภิกษุรูปใดมีความปรารถนาจะพยาบาลเรตถาคตแล้วไซ้ ขอเธอทั้งหลายจงพยาบาลภิกษุไข้เถิด” แม้พระองค์จะทรงใช้ธรรมโอสธเพื่อรักษาใจให้หายจากทุกข์ทางใจแล้ว ทุกข์ทางกายพระองค์ก็ทรงให้ความสำคัญเช่นกัน ด้วยมีพุทธานุญาตให้ใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพทางกายได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ
3. เพื่อศึกษาผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยการวิจัยเอกสารและการรวบรวมข้อมูลจากการลงพื้นที่จริง โดยมีวิธีการดำเนินการศึกษาข้อมูลต่าง ๆ ตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นตอนรวบรวมข้อมูล

- 1) รวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ อันได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- 2) รวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลชั้นทุติยภูมิ อันได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3) รวบรวมข้อมูลจากพื้นที่ของการวิจัยในจังหวัดบึงกาฬ ที่มีการรักษาผู้ป่วยโดยแพทย์ทางเลือก และการรักษาผู้ป่วยทางใจในสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัด เพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาเปรียบเทียบ

ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่รวบรวมไว้แล้ว จึงนำมาจำแนกและกำหนดเป็นประเด็น ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ขั้นนำเสนอข้อมูล เมื่อได้จำแนกข้อมูลและได้ประเด็นหัวข้อแล้ว จึงนำมาเสนอข้อมูลรายงานการวิจัย ในแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

1. การศึกษาวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา

วิธีการดูแลรักษา สามารถสรุปได้ 2 ประเด็น คือการดูแลรักษาทางกายและทางใจ โดยอาศัยยาสมุนไพรต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยเฉพาะพระวินัยปิฎก ในหมวดเภสัชชั้นชกะ ซึ่งได้ระบุถึงการดูแลรักษาโรคต่าง ๆ ด้วยเภสัช 5 ชนิด คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย พร้อมทั้งยาสมุนไพรที่ได้จากรากไม้ต่าง ๆ เช่น เปลือกไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ แร่ธาตุ ต่าง ๆ เช่น เกลือ กำมะถัน เป็นต้น ส่วนการดูแลรักษาทางใจ ทรงใช้วิธีการดูแลรักษา โดยใช้หลักธรรมต่าง ๆ ได้แก่ หลักสัญญา 10 ประการ หลักธรรมโพชฌงค์ 7 ประการ ชั้นธ 5 หลักพรหมวิหาร 4 และหลักไตรลักษณ์ เป็นต้น

2. รูปแบบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

รูปแบบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ มีวิธีการดูแลผู้ป่วยแบบองค์รวม เป็นการนำภูมิปัญญาไทยที่ทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพ ครอบคลุมประเด็นหลัก ๆ ได้แก่ การใช้ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ในการส่งเสริมป้องกันและฟื้นฟูสุขภาพ ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ จิตวิญญาณ ปัญญา สังคม และสิ่งแวดล้อม ด้วยหลักธรรมานามัย คือ กายานามัย จิตตานามัย และชีวิตานามัย ผสมผสานกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาสุขภาพแบบองค์รวม

3. ผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ

ผลการประยุกต์วิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ ทั้งสองกระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องความเจ็บป่วยทั้งด้านร่างกายและจิตใจ และมีแนวทาง แนวคิดในเรื่องการรู้เท่าทันความเจ็บป่วย ซึ่งพุทธวิธีการดูแลรักษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ แต่ละวิธีการรักษา มีการปรับตัวรับมือเมื่อเกิดความเจ็บป่วยขึ้นได้เป็นอย่างดี พุทธวิธีการดูแลรักษาเน้นดูแลจิตใจจากภายในสู่ภายนอก

ที่มีกระบวนการฝึกการปฏิบัติธรรม ส่วนวิธีรักษาตามภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ เป็นการอาศัยความเชื่อทางพระพุทธศาสนาบูรณาการกับสมุนไพรท้องถิ่นในการรักษา ทั้งจากภายในสู่ภายนอก และจากภายนอกสู่ภายใน

สรุปผลการวิจัย

การดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา แบ่งโรคออกเป็น 2 ประเภท คือโรคทางกายและโรคทางใจ โรคทางกาย ได้แก่ โรคที่เกิดขึ้นกับอวัยวะในส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น โรคปวดศีรษะ โรคเจ็บตา โรคหิด โรคทางกายนี้มีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลและความไม่สมดุลของธาตุ เป็นต้น ส่วนโรคทางใจ เกิดจากการที่จิตใจถูกครอบงำด้วยอุปกิเลสอาสวะ คือความโลภความโกรธและความหลง และความเจ็บป่วยที่มีในกาย สามารถทำให้เกิดความทุกข์ทางใจ ในพระพุทธศาสนามีหลักในการดูแลรักษาโรคที่เกิดจากการเจ็บป่วย 2 แนวทาง คือการดูแลรักษาด้วยยาสมุนไพรและการดูแลรักษาด้วยธรรมโอสธ แนวทางแรกสมุนไพรที่ใช้ในการดูแลรักษาโรคของภิกษุนอกจากใช้เภสัชทั้ง 5 แล้วยังมีพืชต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกอีกมากมาย เช่น รากไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ น้ำฝาด เปลือก มูลโค เป็นต้น ส่วนแนวทางที่สอง การดูแลรักษาโรคทางใจนั้นนอกจากรักษาด้วยโพชฌงค์ 7 และสัญญา 10 ควบคู่กับการทำสมาธิเพื่อให้จิตสงบแล้ว ยังมีการแสดงธรรม และสนทนาธรรม เพื่อระงับความทุกข์ที่เกิดจากการเจ็บป่วยต่าง ๆ ด้วยการฝึกจิตให้สงบได้เป็นอย่างดี เพื่อที่จะใช้หลักกุศลกรรมบถ 10 ที่เน้นสร้างความสะอาดทางกาย ทางวาจา และทางใจ

ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬเป็นองค์ความรู้ ความสามารถที่สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรม ที่เกื้อหนุนในการนำไปประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพที่ยั่งยืน อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ ที่ผ่านกระบวนการสืบทอด พัฒนา ปรับปรุงและเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี และยังสามารถนำมาใช้ในการดูแลสุขภาพ ในการสร้างเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค การบำบัดรักษา และฟื้นฟูสุขภาพที่ครอบคลุมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสิ่งแวดล้อมแบบองค์รวม โดยใช้หลักธรรมมานามัย 3 ประการ คือ กายานามัย จิตตานามัย และชีวิตานามัย การส่งเสริมสุขภาพด้วยหลักกายานามัย เป็นการปรับความสมดุลของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ในร่างกาย โดยการรับประทานอาหารที่สะอาดถูกหลักอนามัย และใช้สมุนไพร การนวดแผนไทย การอบสมุนไพร การประคบสมุนไพร และกายบริหารแบบไทย ๆ ส่วนจิตตานามัย เป็นการทำความธิสวดมนต์ และภาวนาเป็นการดูแลรักษาสุขภาพทางใจ และชีวิตานามัย เป็นการดำเนินชีวิตสายกลาง มีสิ่งแวดล้อมที่ดีและมีอาชีพที่เหมาะสม ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีประโยชน์ต่อการนำมาใช้ในการดูแลสุขภาพของคนไทยโดยรวม

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาทัศนะวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา และวิธีการดูแลผู้ป่วยตามหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ จากการศึกษาพบว่า การดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนา มี 2 ประเภท คือ การดูแลแบบบูรณาการ เป็นการดูแลรักษาโดยตรงจากสมุนไพร การดูแลตามอาการ การใช้รักษาทำความสะอาดร่างกาย และการดูแลแบบนามธรรม เช่น การใช้พุทธานุภาพ การแสดงธรรม สันทนาธรรม และใช้ธรรมโอสถในการดูแลรักษา ส่วนการรักษาแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดบึงกาฬ แบ่งออกเป็น 2 ประการ คือ 1) การรักษาทางกาย โดยการใช้สมุนไพรและการดูแลทางกายอื่น ๆ 2) การรักษาทางใจหรือพุทธานุภาพ เป็นการดูแลรักษาโดยใช้พลังจิตหรือคาถาอาคม ซึ่งทั้งการดูแลรักษาผู้ป่วยทั้งทางพระพุทธศาสนาและทางภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ ทั้ง 2 แนวทางนี้ มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์และสืบทอดถึงรุ่นลูกหลาน เพราะปัจจุบันการรักษาผู้ป่วยแบบที่สองได้เริ่มสูญหายไป ดังนั้นรัฐจึงควรให้การส่งเสริม เพื่อเป็นการรักษาทางเลือกอีกทางหนึ่ง

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยขอเสนอแนะ ในการทำวิจัยในด้านอื่นที่มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

- 1) ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการดูแลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนานิกายมหายานในประเทศจีน ว่ามีความคิดเหมือนกัน และแตกต่างกันอย่างไร
- 2) ศึกษาวิเคราะห์การปฐมพยาบาลผู้ป่วยตามแนวทางพระพุทธศาสนากับการปฐมพยาบาลของแพทย์สมัยใหม่

เอกสารอ้างอิง

- นันทนัช ชวานาทุ่ง. (2525). การศึกษาเปรียบเทียบการบำบัดโรคโดยใช้วิธีการทางศาสนา ระหว่าง ผู้นับถือศาสนาพุทธและคริสต์. ใน วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต : มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ประไพ เพิ่มสสิกรณ. (2556). การพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพระพุทธศาสนา. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูอินทสารวิจักษ์ (กิจไร่). (2551). ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.